

Lektura powyższej publikacji prof. Tretery daje Czytelnikowi polskiemu orientację w istotnych problemach dotyczących regulacji stosunków między państwem i Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi w państwie, które znajduje się na takim samym jak Polska etapie przemian ustrojowych. Z porównania tych regulacji, jakie obowiązują w Republice Czeskiej i w Polsce, nasuwają się pewne spostrzeżenia co do istniejących różnic i podobieństw.

Przede wszystkim należy zauważyć, iż różnice wynikają z odmiennych tradycji. Kościół na ziemiach czeskich przez długi czas pozostawał bowiem w systemie państwa wyznaniowego – katolickiego cesarstwa austro-węgierskiego. Pozostałością tego systemu jest wynagradzanie duchownych z budżetu państwa, ale też silniejszy niż w Polsce antyklerykalizm. Do analogicznych regulacji prawnych należy zaliczyć instytucję uznania skutków cywilnych małżeństwa kościelnego, nauczanie religii w szkołach publicznych, wydziały teologiczne na uniwersytetach państwowych bądź jako samodzielne wydziały teologiczne (wydział teologii katolickiej w Ołomuńcu), duszpasterstwo w szpitalach. Brak jest Ordynariatu Wojskowego oraz definitywnego uregulowania zwrotu nieruchomości kościelnych zagrabionych przez władze komunistyczne. A przede wszystkim brak jest stabilizacji w stosunkach państwo–Kościół katolicki w drodze dwustronnej konwencji międzynarodowej, chociaż negocjacje między Stolicą Apostolską i rządem Republiki Czeskiej prowadzone są już od dłuższego czasu.

Józef Krukowski

Zenon Cardenal G r o c h o l e w s k i, *La filosofía del derecho en las enseñanzas de Juan Pablo II y otros escritos*, Bogota: 2001, wyd. Temis S.A, ss. 73.

Kardynał Zenon Grocholewski, wyróżniony wielokrotnie najwyższą godnością akademicką doktora *honoris causa* za osiągnięcia naukowe i działalność publiczną, należy do klasyków nauki prawa kanonicznego, którego cenne opracowania wydawane są w wielu językach i na różnych kontynentach. Jedną z jego najnowszych publikacji jest zbiór artykułów, który pod powyższym tytułem ukazał się na kontynencie Ameryki Łacińskiej nakładem Instytutu Nauk Humanistycznych Uniwersytetu De la Sabana w Bogocie, najbardziej prestiżowego wydawnictwa prawniczego w Kolumbii.

1. Zbiór ten poprzedzony jest wstępem (*Prologo*), w którym zamieszczone zostały wypowiedzi czterech znakomitych autorów. Są to: 1) biogram kard. Zenona Grocholewskiego napisany przez prof. Bogdana Piotrowskiego, absolwenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu w Grenoble, aktualnie

dyrektora zakładu języka i literatury na wymienionym wyżej Wydziale Humanistycznym; tłumacza artykułów z języka polskiego na język kataloński, zamieszczonych w omawianym zbiorze; 2. prezentacja omawianej publikacji, której dokonał prof. Hernan Halcedo; 3. artykuł prof. Ilva Myriam Hoyos Casteneda nt. *Prawo i sprawiedliwość – dobra osoby i społeczeństwa*, zawierający bardzo interesujące studium na temat sprawiedliwości, rozpatrywanej w aspekcie historycznym i współczesnym, napisany przez wybitną specjalistkę w dziedzinie praw człowieka. Na podstawie analizy wypowiedzi papieża Jana Pawła II, zawartych w jego licznych przemówieniach, Autorka charakteryzuje go jako twórcę personalistycznej koncepcji sprawiedliwości.

2. Zasadniczą treść omawianej publikacji stanowią cztery artykuły Z. Grocholewskiego, przetłumaczone z języka polskiego. Pierwszy z nich nosi tytuł: *Filozofia człowieka według Karola Wojtyły*. Treścią jego jest wnikliwa analiza wypowiedzi Karola Wojtyły jako filozofa i teologa, zawartych w publikacjach napisanych i wydanych w Krakowie i w Lublinie – w okresie przed wyborem na urząd Biskupa Rzymu. Autor stwierdza, że jakkolwiek przedmiotem zainteresowań Karola Wojtyły nigdy nie było uprawianie dyscyplin prawnych, ale filozofii człowieka, to w swych wypowiedziach o człowieku wskazywał i wyjaśniał zasady podstawowe dla filozofii prawa. Do tych zasad należy zaliczyć: a) pojęcie człowieka jako osoby będącej podmiotem działań, skierowanych do prawdy i do dobra; osoby, która się realizuje lub degradowa w swym dobrowolnym działaniu; b) społeczny wymiar osoby ludzkiej, znajdujący wyraz w partycypacji. Oryginalność myśli Karola Wojtyły, która – zdaniem Grocholewskiego – ma wielkie znaczenie dla filozofii prawa, polega właśnie na wskazaniu partycypacji osoby ludzkiej w osiągnięciu dobra wspólnego wraz z innymi osobami. Przez swą personalistyczną koncepcję partycypacji Karol Wojtyła staje w opozycji zarówno do indywidualizmu, jak i do totalitaryzmu; natomiast postuluje zasadę solidarności w dążeniu do dobra wspólnego osoby ludzkiej.

3. Drugi artykuł Z. Grocholewskiego pt. *Filozofia prawa według Jana Pawła II* jest oparty na analizie encyklik społecznych: *Redemptor hominis* (1979 r.), *Laborem exercens* (1981 r.) i *Sollicitudo rei socialis* (1987 r.). Artykuł ten wcześniej został opublikowany w językach: francuskim, włoskim, słowackim i polskim (m.in. w „Rocznikach Nauk Prawnych” 4(1994), s. 5-30) pt. *Elementy filozofii prawa w nauczaniu Jana Pawła II*, w przekładzie z języka włoskiego dokonany przez bpa Marka Jędraszewskiego).

Na wstępie kard. Grocholewski zaznacza, że daremną rzeczą byłoby w nauczaniu Jan Pawła II doszukiwanie się systematycznego wykładu pełnej myśli filozoficznej, gdyż jego posłannictwo ma wymiar ściśle religijny. Jednakże jego nauczanie „nie może obejść się bez odpowiedniego podparcia filozoficznego [...]”, co w konsekwencji sprawia, że znajdujemy w nim „obficie rozrzucone w rozmaitych miejscach różne elementy jego myśli filozoficznej”, które są „zarazem zmieszane z rozważaniami teologicznymi”. Posługując się analogią, można powiedzieć, że podobne zmieszanie występowało już w dziełach św. Tomasza z Akwinu.

Następnie Autor eksponuje w sposób logicznie uporządkowany przesłanki natury filozoficznej, ważne dla filozofii prawa, a mianowicie: a) godność osoby ludzkiej i jej wymiar integralny; b) prawa człowieka jako „fundamentalną zasadę działania dla

dobra człowieka”; c) wolność człowieka i prawdę o dobru; d) pracę; e) prawdziwy postęp; f) solidarność i dialog, g) miłość społeczna (cywilizacja miłości); h) inne tematy, które w rozważaniach Jana Pawła II – jego zdaniem – należą do filozofii prawa, dotyczą: równości wszystkich ludzi, rodziny jako wspólnoty pierwotnej, dobra wspólnego, suwerenności narodu, sprawiedliwości, władzy, sensu państwa jako wspólnoty politycznej, porządku międzynarodowego, pokoju, prawa naturalnego, prawa pozytywnego, szacunku dla świata stworzonego, zasady pomocniczości.

W zakończeniu kard. Grocholewski stwierdza, że nauczanie filozoficzne Jana Pawła II jest uzupełniane i ubogacane nauczaniem teologicznym. Dlatego wnioskuję, że sama filozofia prawa nie wystarcza, ale powinna być uzupełniona przez teologię prawa. Inaczej mówiąc – poznanie oparte na rozumie naturalnym powinno być uzupełnione przez poznanie prawd zaczerpniętych z Objawienia. Niewątpliwie, jest to kierunek poznawania rzeczywistości charakterystyczny dla nauczania Jana Pawła II, który w pełniejszym zakresie jest zaprezentowany w jego najnowszej encyklice *Fides et ratio*.

4. Trzeci artykuł Z. Grocholewskiego nosi tytuł *Jan Paweł II jako ustawodawca*. Jest to tłumaczenie artykułu opublikowanego wcześniej w języku polskim i angielskim w Stanach Zjednoczonych pt. *Jan Paweł II a prawo kanoniczne (20th Anniversary of the Pontificate of John Paul II – Księga Pamiątkowa obchodów XX-lecia Pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II*, ed. Towarzystwo Przyjaciół Fundacji Jana Pawła II w Chicago, Chicago 1998, s. 41-47). Zdaniem kard. Grocholewskiego jakkolwiek działalność ustawodawcza nie wysuwa się na pierwszy plan w wielowymiarowej aktywności Jana Pawła II, to w jego licznych przemówieniach znajdują się wyjaśnienia podstaw prawa kanonicznego, które są pomocą w ustalaniu właściwego znaczenia norm prawnych. W omawianym artykule Autor nie pretenduje do wyczerpującego omówienia nauczania Jana Pawła II o roli prawa, ale charakteryzuje najważniejsze rezultaty jego działalności ustawodawczej. Jego zdaniem, pod którym można podpisać się bez zastrzeżeń, Jan Paweł II wchodzi do historii ustawodawstwa Kościoła katolickiego jako ten, który dokonał kodyfikacji całego ustawodawstwa kościelnego, obejmującej: „Kodeks Prawa Kanonicznego” dla Kościoła łacińskiego (1983), „Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich” (1990) i Konstytucję apostolską *Pastor bonus* o reformie Kurii Rzymskiej (1988).

Omawiając Kodeks Prawa Kanonicznego, Z. Grocholewski zwraca uwagę na osobisty wkład Jana Pawła II w proces jego powstawania na ostatnim etapie przed promulgacją. Jakkolwiek Jan Paweł II nie jest specjalistą w dziedzinie nauki prawa kanonicznego, to bacznie śledził prace Komisji ds. Rewizji KPK, a po przedłożeniu mu do akceptacji gotowego projektu nowego Kodeksu, osobiście przestudiował go, a następnie „poprosił do współpracy ze sobą siedmiu kanonistów z różnych krajów i środowisk naukowych”, wśród których znajdował się bp Z. Grocholewski, i odbył z nimi wiele posiedzeń. Po wysłuchaniu ich opinii wprowadził on do tego projektu wiele innowacji. W konstytucji promulgacyjnej Papież dał temu świadectwo, stwierdzając: „Promulgując ten Kodeks [...] w pełni jesteśmy świadomi, że ten akt wywodzi się z naszej władzy i posiada naturę prymatu. Jednak również jesteśmy świadomi, że ten Kodeks [...] wyraża w sobie kolegialną troskę o Kościół wszystkich

naszych braci w biskupstwie; co więcej [...] powinien być uważany za owoc kolegialnej współpracy, który powstał z wysiłku biegłych ludzi i instytucji [...]"

Omawiając Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich, Z. Grocholewski charakteryzuje Kościoły wschodnie pozostające w łączności ze Stolicą Apostolską w Rzymie, zgrupowane wokół pięciu głównych obrządków: aleksandryjskiego, antiocheńskiego, ormiańskiego, chaldejskiego i konstantynopolińskiego, czyli bizantyjskiego (do którego należą następujące Kościoły autonomiczne: białoruski, bułgarski, grecki, italo-albański, melchicki, rumuński, ruteński, słowacki, ukraiński, węgierski, rosyjski, jugosłowiański i albański), z których każdy ma swoją bogatą tradycję liturgiczną, teologiczną, duchową i dyscyplinarną. Kościoły te nie miały dotychczas wspólnego kodeksu prawa kanonicznego, chociaż pracowano nad nim już od 1935 roku. Kodeks Jana Pawła II jest więc pierwszym kodeksem wspólnym dla nich wszystkich. Ojciec Święty osobiście przestudiował schemat tego Kodeksu przygotowany przez Komisję, zasięgając opinii kilku ekspertów, po czym 25 października 1990 r. promulgował go. W bulli promulgacyjnej Ojciec Święty podkreślił, że jest to Kodeks równoważny z Kodeksem Prawa Kanonicznego. Zdaniem kard. Grocholewskiego Kodeks ten ma przyczynić się do zachowania bogatej spuścizny duchowej katolickich Kościołów wschodnich, a także do zjednoczenia chrześcijan, gdyż Kościoły wschodnie odłączone od Kościoła katolickiego kierują się tą samą spuścizną duchową, wypracowaną w pierwszych wiekach Kościoła na Wschodzie.

Trzecim doniosłej wagi aktem normatywnym Jana Pawła II jest Konstytucja apostolska *Pastor bonus*, promulgowana 28 czerwca 1988 r., na mocy której dokonał reformy Kurii Rzymskiej, zainicjowanej przez papieża Pawła VI, w duchu wskazań Soboru Watykańskiego II. Reforma ta została dokonana przy osobistym zaangażowaniu Jana Pawła II w celu dostosowania Kurii Rzymskiej do wymagań naszych czasów. Z. Grocholewski, który należał do zespołu przygotowującego projekt tej konstytucji, charakteryzuje dykasteria wchodzące w skład Kurii Rzymskiej, tj. Sekretariat Stanu, dziewięć kongregacji (jako organy władzy wykonawczej), trzy trybunały, dwanaście rad, trzy urzędy i dwa inne organy dotyczące osoby Ojca Świętego oraz inne instytucje związane z Kurią Rzymską. Autor podkreśla, że zgodnie z intencją Jana Pawła II konstytucja *Pastor bonus* jest uzupełnieniem obu wymienionych wyżej Kodeksów.

5. Czwarty artykuł Z. Grocholewskiego, włączony do omawianego zbioru, noszący tytuł *Elementy specyficzne administrowania sprawiedliwością w Kościele* (s. 57-73), jest tłumaczeniem wykładu wygłoszonego przez abpa Grocholewskiego z racji otrzymania doktoratu *honoris causa* Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, nt. *Specyfika wymiaru sprawiedliwości w Kościele* (opublikowanego w: „Prawo Kanoniczne” 41(1998), nr 3-4, s. 15-27). W rozważaniu tym Autor charakteryzuje następujące wątki problemowe: a) walory działalności sądowniczej w Kościele, wskazując na wkład prawa kanonicznego do rozwoju prawa procesowego państw, w aspekcie historycznym; b) organy sądowe, gdzie omawia organizację trybunałów kościelnych na dwóch szczeblach hierarchicznych, tj. na szczeblu Kościołów partykularnych i na szczeblu Kościoła powszechnego; na tym poziomie wyróżnia on funkcje Najwyższego Trybunału Syngnatury Apostolskiej w rozstrzygnięciu sporów administracyjnych oraz w sprawowaniu kontroli nad działalnością

trybunałów niższych instancji; c) prawa wiernych, szczególną uwagę zwracając na podmiotowe prawo wiernych do ochrony prawnej w Kościele; d) preferancje, jakie Kodeks przyznaje postępowaniu pozasądowemu w rozstrzyganiu konfliktów, wskazując na potrzebę respektowania specyficznej natury wspólnoty Kościelnej oraz ewangeliczną koncepcję sprawiedliwości, ściśle powiązaną z miłością, pokutą i przebaczeniem; e) element symptomatyczny dla Kościoła posoborowego, którym – zdaniem Z. Grocholewskiego – jest sprawiedliwość administracyjna, czyli sposób rozstrzygania sporów administracyjnych wnoszonych w drodze rekursów do drugiej sekcji Sygnatury Apostolskiej. Jednocześnie czyni on wzmiankę o projekcie ustanowienia trybunałów administracyjnych przy konferencjach biskupów, jaki był w schemacie nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego przygotowanym przez komisję kodyfikacyjną, stwierdzając, że możliwość ustanowienia ich nie jest definitywnie wyeliminowana; f) wymóg poszukiwania prawdy obiektywnej i uzyskania przez sędziego pewności moralnej w procesie sądowym; g) Autor nasz wskazuje oryginalne elementy, właściwe tylko dla procesu kanonicznego ze względu na poszanowanie przesłanek teologicznych, a które są trudne do zaakceptowania przez współczesne państwa świeckie. W szczególności, Autor zalicza do nich dwa elementy: poszanowanie zasady nierozzerwalności małżeństwa między osobami ochrzczone; możliwość wniesienia rekursu do trybunału administracyjnego przez organ władzy administracyjnej, która opiera się raczej na charakterystycznej dla Kościoła zasadzie odpowiedzialności osobistej osób sprawujących władzę aniżeli na zasadzie odpowiedzialności organów władzy.

W zakończeniu Autor zwraca uwagę na dwa istotne elementy w kanonicznym prawie procesowym, porównując je do prawa procesowego współczesnych państw, a mianowicie, że; a) prawo kanoniczne nie mniej niż prawo świeckie kładzie akcent na potrzebę udowodnienia prawdy materialnej; b) kanoniczne prawo procesowe jak całe prawo kanoniczne ma służyć zbawieniu człowieka. W tym właśnie tkwi istotna specyfika sprawiedliwości w Kościele.

6. Oceniając powyższą publikację kolumbijską kard. Zenona Grocholewskiego, należy zauważyć, iż dotyczy ona wielu różnych wątków problemowych, które się wzajemnie uzupełniają. Pierwsze dwa artykuły stanowią bardzo głębokie studia poświęcone podstawowym założeniom aksjologii prawa, które powinny być respektowane w ścisłym powiązaniu z teologią prawa. Dwa następne artykuły, dotyczące kluczowych zagadnień z zakresu kodyfikacji prawa kanonicznego oraz systemu wymiaru sprawiedliwości w Kościele, ukazują ramy, w jakich dokonuje się stosowanie wymienionych wyżej założeń. Rozważania te ukazują Czytelnikom najpierw fundamentalne założenia prawa stanowionego, zawarte w nauczaniu Jana Pawła II, a następnie możliwości ich realizacji, jakie daje współczesne ustawodawstwo kościelne. Rozważania te cechuje zwięzłość formy i bogactwo treści. Nie ulega wątpliwości, że publikacja będzie służyć pomocą prawnikom kolumbijskim w pracy naukowej i w praktyce stosowania prawa nie w mniejszym stopniu niż prawnikom polskim.

Józef Krukowski